



مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته: تفسیر و علوم قرآن

عنوان پایان نامه

کارکرد نیازهای مادی در کمال انسان از منظر قرآن کریم

استاد راهنما

حجت الاسلام و المسلمین مصطفی کریمی

استاد مشاور

حجت الاسلام و المسلمین دکتر علی اوسط باقری

دانش پژوه

وحید امیری گازکهن

دی ۱۳۹۸



تاریخ: ۹۸/۱۰/۲۵

شماره: ۳۴۷۱

پیوست:

صورتحله دفاع از پایان نامه

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

با تأییدات خدای متعال و با استعانت از حضرت ولی عصر (عج) جلسه دفاع از پایان نامه حجت الاسلام آقای وحید امیری گازکهن دانش پژوه مقطع کارشناسی ارشد رشته علوم قرآنی با عنوان: «کارکرد نیازهای مادی در کمال انسان از منظر قرآن کریم» در تاریخ ۹۸/۱۰/۲۵ ساعت ۱۸:۳۰ با حضور اعضاء محترم هیأت داوران در مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) برگزار گردید و پایان نامه ایشان با نمره ۱۸/۵ به عدد: و امتیاز ۱۸/۵ پذیرفته شد.

توضیحات:

امضاء

استاد راهنما جناب حجت الاسلام والمسلمین آقای مصطفی کریمی

امضاء

استاد مشاور جناب حجت الاسلام والمسلمین آقای دکتر علی اوسط باقری

امضاء

استاد داور جناب حجت الاسلام والمسلمین آقای دکتر محمد نقیب زاده

امضاء

مدیر کل تحصیلات تکمیلی جناب حجت الاسلام والمسلمین آقای دکتر مرتضی صانعی

اداره پایان نامه ها

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه‌برداری، ترجمه و اقتباس و... از این
پایان‌نامه برای مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی^ع محفوظ بوده، نقل مطالب با
ذکر مأخذ بلا مانع است.

اهداء

اين اثر ناچيز را به امام هادى النقى و امام حسن عسكرى عليهما السلام تقديم مى كنم.

«اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَزِدْ وَبَارِكْ عَلَى الْإِمَامَيْنِ الْهُمَامَيْنِ التَّائِمَيْنِ السَّيِّدَيْنِ السَّنَدَيْنِ الْفَاضِلَيْنِ

الشَّمْسَيْنِ الْقَمَرَيْنِ الْكَوْكِبَيْنِ الثُّورَيْنِ النَّيِّرَيْنِ

الْمَدْفُونَيْنِ بِسَرْمَنْ رَأَى الْإِمَامَيْنِ بِالْحَقِّ

أَبَى الْحَسَنِ عَلَى بْنِ مُحَمَّدٍ النَّقِيِّ وَ أَبَى مُحَمَّدٍ الْحَسَنِ الْعَسْكَرِيِّ صَلَوَاتُ اللَّهِ وَسَلَامُهُ عَلَيْهِمَا»

زاد المعاد - مفتاح الجنان، ص ٤٠٤

تقدیر و سپاس

با سپاس بیکران از خداوند متعال و با درود و سلام بر چهارده معصوم علیهم السلام به ویژه قطب عالم امکان حضرت مهدی عجل الله فرجه.

با توجه به این که تشکر از مخلوق، سپاس‌گزاری از خالق است و بر اساس سخن امام رضا علیه السلام که می‌فرماید: «مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمُنْعِمَ مِنَ الْمَخْلُوقِينَ لَمْ يَشْكُرِ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ»^۱ بر خود لازم می‌دانم از ریاست محترم مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمة الله علیه، حضرت علامه آیت الله مصباح یزدی حفظه الله و نیز از همه استادان بزرگوار به ویژه استاد راهنما، جناب حجة الاسلام والمسلمین مصطفی کریمی و استاد مشاور، جناب حجت الاسلام والمسلمین دکتر علی اوسط باقری، که خوشه چین علم و فضلشان بودم، تشکر و قدردانی کنم، هم‌چنین از استاد محترم داور، جناب حجة الاسلام والمسلمین دکتر محمد نقیب زاده، که زحمت مطالعه و ارزیابی این اثر را پذیرفتند. نیز لازم می‌دانم قدردان زحمات بی دریغ مسئول محترم کتابخانه علوم قرآن مؤسسه، جناب حجة الاسلام والمسلمین محمدرضا داودی کهگی باشد. از ذات احدیت توفیقات روزافزون همه ایشان را خواستارم.

از همسر که صبورانه شرایطی مناسب برای بنده جهت این تحقیق فراهم آورد، از صمیم قلب متشکر و قدردان هستم. هم‌چنین از مادرم که همیشه دعاگویم هست و فرزندانم که مایه آرامشم بودند، سپاس‌گزارم و برای همگی آرزوی عاقبت به خیری دارم.

۱. ابن بابویه، عیون أخبار الرضا علیه السلام، ج ۲، ص ۲۴.

چکیده

انسان در اصل وجود، بقاء و در همه حال نیازمند به خداست؛ زیرا کاملاً به خدا وابسته و عین ربط است: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ»^۱. نیازهای مادی انسان بارزترین نیازهای او به‌شمار می‌آیند. این نیازها دو دسته‌اند: بخشی جنبه حیاتی برای فرد یا نوع انسانی دارند و بقای انسان به برآوردن آن‌ها وابسته است، مانند خوراک، پوشاک، استراحت، تولید نسل و سلامتی. دسته‌ای دیگر از نیازهای انسان غیرحیاتی بوده و برای رفاه زندگی مادی است، نه بقای آن، مانند مسکن، وسایل زندگی، حمل و نقل و تقویت قوای جسمانی. آیا این نیازها در کمال و سعادت انسان که هدف آفرینش اوست، تأثیر دارند یا نه؟ با عنایت به حکیمانه بودن خلقت خداوند، به یقین وجود این نیازها در انسان، متناسب با مسیر بندگی، کمال انسان و قرب الاهی است. شناخت حکمت و فلسفه وجود نیازهای مادی، در خودشناسی و در سرنوشت و سعادت ابدی انسان و نیز در علوم دیگر از جمله علوم انسانی اثری قابل توجه و بی‌بدیل دارد. این پژوهش بر آن است که به روش توصیفی - تحلیلی و جستجو در قرآن کریم و روایات تفسیری به شیوه تفسیر موضوعی روش مند، نظر قرآن کریم در این مسئله را استخراج کند. بررسی و تحقیق قرآنی نشان می‌دهد که وجود این نیازها و تأمین آن‌ها از طریق تأثیر بر شناخت، گرایش و کنش انسان، در کمال وی نقش دارد. نیازهای مادی در بعد شناخت، زمینه‌ساز یادکرد نعمت‌های الاهی، تشویق به تفکر در آن‌ها، یاد خداوند، توجه به او به عنوان مسبب الاسباب و درک نیازمندی ذاتی انسان می‌شوند. در بعد گرایشی زمینه خضوع، تقوا و قناعت را فراهم می‌آورند. هم‌چنین در بعد کُنشی انسان، مقدمه بروز مظاهر بندگی، تلاش برای کسب روزی حلال، شکرگزاری منعم و انجام عمل صالح می‌شوند. در مجموع این امور کمال و سعادت انسان را در پی خواهد داشت.

کلیدواژه‌ها: کمال انسان - نیازهای مادی - تأمین نیاز مادی - کارکرد نیاز مادی - کمال بُعد بینشی - کمال بعد گرایشی - کمال بعد کُنشی.

۱. (فاطر، ۱۵): «ای مردم، شما باید که به خدا نیازمندید و خداست که بی‌نیاز است و کارهایش همه پسندیده و زیباست».

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات و مفاهیم.....	۱
۱. کلیات	۳
۱-۱. مسئله تحقیق	۳
۱-۲. پیشینه تحقیق	۵
۱-۳. پرسش اصلی و پرسش های فرعی	۱۰
۱-۴. ضرورت تحقیق.....	۱۱
۱-۵. روش تحقیق.....	۱۱
۲. مفاهیم.....	۱۱
۲-۱. نیاز	۱۱
۲-۱-۱. نیاز در لغت.....	۱۲
۲-۱-۲. نیاز در اصطلاح.....	۱۲
۲-۱-۳. تفاوت نیاز و انگیزه.....	۱۴
۲-۱-۴. واژگان بیان گر نیاز در قرآن.....	۱۵
۲-۲. مادی	۲۰
۲-۲-۱. مادی در لغت.....	۲۰
۲-۲-۲. مادی در اصطلاح.....	۲۰
۲-۳. کارکرد	۲۱
۲-۴. کمال.....	۲۲
۲-۴-۱. مفهوم لغوی کمال	۲۲
۲-۴-۲. مفهوم اصطلاحی کمال انسان	۲۳
۲-۴-۳. مراتب کمال انسان	۲۴
۲-۴-۴. مفاهیم همسو با کمال.....	۲۵
۲-۴-۴-۱. فلاح.....	۲۵

۲-۴-۴-۲. سعادت.....	۲۶
۲-۴-۴-۳. فوز.....	۲۶
۵-۲. انسان	۲۷
۱-۵-۲. انسان در لغت	۲۷
۲-۵-۲. انسان در قرآن کریم.....	۲۸
فصل دوم: نیازهای مادی انسان.....	۳۱
مقدمه	۳۲
انواع نیازهای مادی انسان	۳۲
۱. نیازهای حیاتی	۳۳
۱-۱. نیاز به خوراک	۳۳
۱-۲. نیاز به پوشاک.....	۴۲
۱-۳. نیاز به استراحت	۴۵
۱-۳-۱. آیات بیانگر نیاز به استراحت به طور مطلق	۴۵
۱-۳-۲. آیات بیانگر مراحل استراحت و انواع آن	۴۷
۱-۴. نیاز به بقاء نوع.....	۴۹
۱-۵. نیاز به سلامتی بدن.....	۵۲
۱-۵-۱. تأمین سلامتی با غسل	۵۲
۱-۵-۲. تأمین سلامتی با حفظ گرمای بدن	۵۳
۲. نیازهای غیر حیاتی.....	۵۴
۱-۲. نیاز به مسکن	۵۴
۲-۲. نیاز به آلات و وسائل زندگی.....	۵۶
۲-۳. نیاز به حمل و نقل	۵۹
۲-۳-۱. نیاز به حمل و نقل زمینی	۵۹
۲-۳-۲. نیاز به حمل و نقل دریایی	۶۰
۲-۳-۳. نیاز به حمل و نقل هوایی	۶۱
۲-۳-۴. نیاز به وسیله نقلیه جنگی	۶۲

۶۲	 ۴-۲. نیاز به ورزشی و تقویت قوای جسمانی
۶۴	 جمع بندی فصل
۶۶	 فصل سوم: کارکرد نیازهای مادی در ابعاد کمال انسان
۶۷	 مقدمه
۶۹	 ۱. کارکرد نیازهای مادی در نیل انسان به کمال بینشی
۶۹	 ۱-۱. کارکرد نیازهای مادی در یادکرد نعمت‌های خداوند
۷۰	 ۱-۱-۱. کارکرد نیاز به تقویت قوا در یادکرد نعمت‌های خداوند
۷۰	 ۱-۱-۲. کارکرد نیاز به مسکن در یادکرد نعمت‌های خداوند
۷۱	 ۱-۱-۳. کارکرد نیاز به حمل و نقل در یادکرد نعمت‌های خداوند
۷۲	 ۱-۲. کارکرد نیازهای مادی در تشویق به تفکر در نعمت‌ها و نشانه‌های خداوند
۷۳	 ۱-۲-۱. کارکرد نیاز به خوراک در تفکر در نعمت باران
۷۴	 ۱-۲-۲. کارکرد نیاز به خوراک و سلامتی بدن در تفکر در زندگی زنبور عسل
۷۴	 ۱-۲-۳. کارکرد نیاز به تولید نسل در تفکر در آیات انفسی
۷۶	 ۱-۲-۴. کارکرد نیاز به استراحت در تفکر در آیات انفسی
۷۷	 ۱-۲-۵. کارکرد نیاز به خوراک و استراحت در تفکر در آیات آفاقی
۷۸	 ۱-۳. کارکرد نیازهای مادی در ذکر خدا
۷۸	 ۱-۳-۱. کارکرد نیاز به خوراک در بزرگداشت و ستایش خداوند
۷۹	 ۱-۳-۲. کارکرد نیازهای مادی متنوع در ذکر شدید خدا
۸۰	 ۱-۴. کارکرد نیازهای مادی در توجه به مسبب الاسباب
۸۱	 ۱-۴-۱. کارکرد نیاز به حمل و نقل در توجه به مسبب الاسباب
۸۲	 ۱-۴-۲. کارکرد نیاز به غذا و تولید نسل در توجه به مسبب الاسباب
۸۳	 ۱-۵. کارکرد نیازهای مادی در درک نیازمندی ذاتی
۸۵	 ۲. کارکرد نیازهای مادی در نیل انسان به کمال گرایشی
۸۵	 ۲-۱. کارکرد نیازهای مادی در الفت قلوب و تسلیم مقابل حق
۸۶	 ۲-۱-۱. کارکرد نیاز به مسکن در تسلیم مقابل حق

۸۷	۲-۱-۲. کارکرد نیازهای مادی متنوع در تسلیم مقابل حق
۸۷	۲-۲. کارکرد نیازهای مادی در تقوا و دوری از گناهان
۸۸	۲-۲-۱. کارکرد نیاز به خوراک در تقوا
۸۹	۲-۲-۲. کارکرد نیاز به پوشاک و خوراک در دوری از اسراف
۹۰	۲-۲-۳. کارکرد نیاز به خوراک و تولید نسل در تقوا
۹۱	۲-۲-۴. کارکرد نیاز به پوشاک و مسکن در حفظ حریم حجاب
۹۳	۲-۳. کارکرد نیازهای مادی در قناعت به روزی
۹۴	۳. کارکرد نیازهای مادی در نیل انسان به کمال کنشی
۹۴	۳-۱. کارکرد نیازهای مادی در مظاهر بندگی خداوند
۹۵	۳-۱-۱. کارکرد نیاز به تقویت قوا در بندگی خداوند
۹۶	۳-۱-۲. کارکرد نیاز به تولید نسل در بندگی خداوند
۹۷	۳-۲. کارکرد نیازهای مادی در تلاش برای کسب روزی
۹۹	۳-۳. کارکرد نیازهای مادی در شکرگزاری الاهی
۱۰۱	۳-۳-۱. کارکرد نیاز به خوراک در شکرگزاری الاهی
۱۰۳	۳-۳-۲. کارکرد نیاز به مسکن در شکرگزاری الاهی
۱۰۴	۳-۳-۳. کارکرد نیاز به لباس در شکرگزاری الاهی
۱۰۵	۳-۴. کارکرد نیازهای مادی در انجام عمل صالح
۱۰۵	۳-۴-۱. کارکرد نیاز به پوشش حفاظتی در انجام عمل صالح
۱۰۶	۳-۴-۲. کارکرد نیاز به خوراک در انجام عمل صالح
۱۰۷	جمع‌بندی فصل
۱۰۹	خاتمه
۱۰۹	نتایج تحقیق
۱۱۴	فهرست منابع

فصل اول

کلیات و مفاهیم

۱. کلیات

در بخش کلیات، مسئله تحقیق، پیشینه، پرسش‌های اصلی و فرعی، ضرورت و روش تحقیق ذکر می‌شود.

۱-۱. مسئله تحقیق

انسان طبق آموزه‌های دین مبین اسلام موجودی مختار است^۱ و هر انسانی گر چه توجه نداشته باشد به دنبال دست‌یابی به سعادت واقعی است، هر چند ممکن است در تشخیص مصداق آن اشتباه کند. هدف خداوند از آفرینش انسان و امکانات و استعدادهایی که در وجودش نهاده، نیل انسان به کمال است و مصداق کمال انسان قرب به کمال مطلق یعنی حضرت حق عز و جل است؛ حقیقت قرب، یافتن شهودی تعلق و ارتباط وجودی خود با خدا است. سیر و حرکت به‌سوی چنین مقصدی، درگرو انتخاب آزادانه و آگاهانه و حرکتی اختیاری است که از اعماق روح و دل انسان آغاز می‌شود و مستقیماً ارتباط با مادیات ندارد.

از طرفی خداوند در وجود انسان نیازهایی قرار داده که مربوط به بُعد مادی و زمینه حرکت نیروهای طبیعی و فطری او هستند؛ نیازهایی مثل خوراک، پوشاک، استراحت، تولید نسل و امثال آن. در مواجهه با این نیازهای مادی یا باید تأمین تمام و کمال آن‌ها را وجهه همت خود قرار داد و به آن‌ها اصالت داد، که این برخورد را نمی‌توان پذیرفت؛ زیرا انسان علاوه بر این نیازها، نیازهای معنوی هم دارد و هدف از خلقت انسان، تأمین کامل نیازهای مادی نیست و در این صورت با حیوانات چه فرقی دارد؛ یا آن‌که باید وجود آن‌ها را مانعی در مسیر تکامل فرض کرد و تأمین آن‌ها را در راستای حیوانیت، پستی و بی‌مقداری انسان دانست و در نتیجه آن‌ها را به‌طور کلی رها کرده انزوا و عزلت‌گزید که چنین کاری به فرض امکان، مخالف با حکمت الهی وجود جاذبه‌های فطری و مستلزم محدود کردن زمینه تکامل اختیاری است؛ یا این‌که

۱. دلیل عقلی آن، آمدن پیامبران و نزول کتب آسمانی است که در فرض عدم اختیار انسان، کاری بیهوده است. نیز آیات ابتلا و آزمایش انسان «إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا (ذهر، ۲)» و «إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا (کهف، ۷)»، آیات وعد و وعید و پاداش و کیفر، اوصاف «مبشّر» و «منذر» برای پیامبران مانند «كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً، فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَ مُنْذِرِينَ (بقره، ۲۱۳)»، آیات عهد و میثاق خدا با عموم یا دسته‌های خاصی از انسان‌ها «أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ .. (یس، ۶۰)»، «وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَءِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ... (بقره، ۸۳)» و نیز علم حضوری انسان به مختار بودن، همه دلیل بر اختیار است. ر.ک: مرتضی مطهری، عدل الهی، ص ۱۱؛ مصباح یزدی، انسان‌شناسی، ص ۳۶۷-۳۶۸؛ جعفر سبحانی، جبر و اختیار، نگارش علی ربانی گلپایگانی.

حداقل آن‌ها را لوازم اضطراری و درعین حال بیگانه از حرکت تکاملی انسان تلقی کرد؛ در این صورت، باید قسمت مهمی از فعالیت‌های زندگی را خارج از مسیر تکامل قرار داد و از آن‌ها برای رسیدن به هدف، قطع امید کرد که البته این هم درست نیست.

تنها راه صحیح این است که استعدادها و فعالیت‌های گوناگون زندگی را در پرتو قصد و نیت، به صورت عبادت درآورد و متناسب با فلسفه وجودی آن‌ها، به آن‌ها جهت تکاملی بخشید تا هم چیزی از نیروهای انسان به هدر نرود و هم دایره اختیار و انتخاب تا آن جا که خدا خواسته و وسایلش را فراهم کرده است، توسعه داشته باشد. رسیدن به قرب الاهی، منوط به فعالیت‌های مثبت و پیشرو است و اصولاً ساحت مادی انسان ابزاری است که باید از همه ظرفیت آن برای رسیدن به کمال نهایی استفاده کرد، و هیچ‌یک از نیروهای فطری انسان لغو و بیهوده و بیگانه از سیر تکاملی او نیست.^۱

با توجه به مطالب مذکور، این سؤال مطرح می‌شود که از منظر قرآن کارکرد نیازهای مادی انسان چیست و چه نقشی در کمال وی دارند؟ منظور از کارکرد یک چیز، نحوه عمل کرد آن به طور مطلق و نیز نحوه نقش آفرینی آن در یک پدیده با توجه به آثار آن است.

«نیاز» حالت محرومیت و کمبود واقعی در انسان است^۲؛ قید «واقعی» به نیازهایی که اقتضای وجود انسان است اشاره دارد. «نیاز» نسبت به میل و انگیزه، عموماً حالت زمینه‌سازی دارد.

در یک تقسیم‌بندی کلی نیازهای انسان متناظر با ساحت‌های وجودی او، به نیازهای مادی و نیازهای معنوی تقسیم می‌شوند. مقصود از نیازهای مادی نیازهایی است که مستقیماً به ساحت مادی انسان مربوط است و دو قسم هستند: نیاز حیاتی شخص یا نوع انسان و نیاز رفاه مادی انسان^۳.

منظور ما از کمال انسان صفت وجودی مطلوبی است که وی به آن متصف می‌شود^۴ که در دو رتبه طولی قرار دارند: ۱. کمال نهایی که مصادیقی دارد و شامل بندگی، رحمت و رضوان الاهی، مقام خلیفه‌اللهی و قرب الاهی می‌شود^۵؛ ۲. کمالات مقدمی که ارزش خود را از کمال نهایی می‌گیرند و به میزان ابزار و مقدمه بودن برای آن، کمال محسوب می‌شوند.

۱. ر.ک: مصباح یزدی، خودشناسی برای خودسازی، ص ۸۲ و ۸۳.

۲. محمد صادق شجاعی، دیدگاه‌های روان‌شناختی حضرت آیه‌الله مصباح یزدی، ص ۱۰۲.

۳. ر.ک: مصباح یزدی، اخلاق در قرآن، ج ۲، ص ۲۴۷.

۴. همو، خودشناسی برای خودسازی، ص ۲۳.

۵. عزیزالله سوزنگر، مصادیق کمال نهایی انسان در قرآن کریم.

گاه ممکن است انسان به چیزی نیاز واقعی داشته باشد ولی آن را حس نکند، بنابراین بین وجود نیاز و احساس نیاز تفاوت وجود دارد و از آنجاکه نیاز خود امری عدمی است، آن چه در کمال انسان می تواند نقش آفرین باشد احساس نیاز و سپس تأمین آن است. البته چون عدم تأمین نیاز هم روی اختیار انسان تأثیرگذار است پس در کمال انسان نقش دارد، ولی به دلیل گستردگی آن، محل بحث ما نیست.

از سوی دیگر کمال انسان در ابعاد بینشی، گرایشی و کنشی وجودش قابل بحث است لذا محورهای مسئله ما عبارت اند از: ۱. کارکرد نیازهای مادی در نیل انسان به کمال بعد بینشی او؛ ۲. کارکرد نیازهای مادی در نیل انسان به کمال بعد گرایشی او؛ ۳. کارکرد نیازهای مادی در نیل انسان به کمال بعد کنشی او. هر کدام از این کارکردها می تواند به طور آشکار و یا پنهان باشد. برای بررسی این امور لازم است یک مسئله نیز مقدمتاً بررسی شود: انواع نیازهای مادی انسان.

۱-۲. پیشینه تحقیق

در بین منابع منتشرشده، منبع مستقلی که تمام محورهای تحقیق ما را شامل شود، یافت نشد. منابع غیرمستقل موجود در این رابطه را از سه جهت بررسی می کنیم: ۱. از جهت پوشش نسبت به مسائل تحقیق ما؛ ۲. روش تحلیل مسائل؛ ۳. از جهت قوت و ضعف.

کتابها

۱. اخلاق در قرآن، ج ۲ (مجموعه مشکات)، محمدتقی مصباح یزدی، تحقیق و نگارش محمدحسین اسکندری، قم، مؤسسه امام خمینی (ره)، ۱۳۸۸.

بخش سوم این کتاب که به رابطه انسان با خودش می پردازد، امیال مادی را ازجمله ی گرایش های اصیل انسان و تحت عنوان لذت جویی و سعادت طلبی برمی شمرد؛ نویسنده در این بخش برخی از نیازهای مادی انسان مانند نیاز به خوردن و آشامیدن، نیاز به همسر، لباس، مسکن و مرکب را مورد بررسی قرار می دهد که مرتبط با فصل دوم تحقیق ماست. استاد مصباح در هر فصل حدود الهی، میزان ارضاء این امیال و ارزش های اخلاقی در هر کدام را بر اساس تفسیر موضوعی بیان می کند که با فصل سوم تحقیق ما هم جهت است. این منبع از نظر اتقان، تبیین دلالت آیات و تفسیر موضوعی بودن از معدود آثار منتشرشده است. باین وجود در این اثر ارزشمند اولاً بیشتر تمرکز بر جنبه میل بودن آنهاست تا نیاز؛ ثانیاً در مورد برخی مصادیق نیاز مادی مثل نیاز به استراحت، نیاز به آلات و وسایل، نیاز به ورزیدگی و تقویت قوا بحث مستقلی نشده است؛ ثالثاً ایشان در پی بیان کارکرد نیازهای انسان ازجمله ی نیازهای مادی در کمال وی نبوده و تنها به مباحث اخلاقی مرتبط با نیازها و ارضای آنها توجه داشته اند.

۲. نیازهای انسان از منظر آموزه‌های دینی و روان‌شناسی، سید محمود مرویان حسینی، مشهد، به نشر، ۱۳۸۳.

نویسنده، نیازهای انسان را به چهار دسته تقسیم کرده که عبارت‌اند از: مادی، روانی، شناختی و معنوی. فصل اول کتاب نیازهای مادی و مصادیق آن‌ها، حد ارضاء و عدم افراط و تفریط در تأمین آن‌ها را آورده و با ذکر برخی آیات، اشاره‌ای به کارکردهای نیازهای مادی کرده که در مجموع با برخی محورهای فصول دوم و سوم کار ما مرتبط است. این منبع از جهت چگونگی ورود به مباحث و جامعیت آن در احصاء نیازهای مادی شایسته توجه است. اما آیات را بر اساس تفسیر موضوعی بررسی نکرده و در برخی موارد اصلاً آیه‌ای ذکر نکرده است.

۳. یاد او، محمد تقی مصباح یزدی، نگارش کریم سبحانی، قم، مؤسسه امام خمینی (ره)، ۱۳۸۴.

در این کتاب موضوع ذکر خدا با ابعاد مختلفش طرح شده است و یکی از بحث‌های آن از صفحه ۳۸ تا ۴۳ «نقش نیازهای مادی و معنوی در یادکردن خداوند» است که ذکر خدا و توجه به او، یکی از مصادیق کمال انسان در بُعد بینشی محسوب می‌شود؛ در این بخش اشاره می‌کند که: «عمده‌ترین انگیزه انسان برای روی آوردن به ذکر الاهی و توجه به خداوند، نیازهای مختلف مادی و معنوی و دنیوی و اخروی و در یک کلام، ضعف و نقص وجودی او است. مثلاً کسی که در تأمین غذای خود مشکل دارد، گرسنگی و نیاز به غذا او را متوجه صفت رازقیت خداوند می‌کند و او خداوند را با اسم «یا رازق» می‌خواند». در این کتاب به این بحث به صورت موجز و بسیار کوتاه پرداخته شده و نیز آیات معدود آن به شیوه تفسیر موضوعی طرح نشده، هم‌چنین فقط به یک مصداق از نقش نیازهای مادی انسان در کمال بینشی یعنی یاد و توجه به خدا اشاره شده و به ابعاد و مصادیق دیگر کمال هیچ اشاره‌ای نشده است.

۴. انگیزش و هیجان (نظریه‌های روان‌شناختی و دینی)، محمدصادق شجاعی، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۱.

در فصل دوم از بخش دوم این کتاب، فهرست نیازهای فیزیولوژیکی را بر اساس متون دینی تهیه کرده که با فصل دوم تحقیق ما هم‌جهت است، اما به‌طور گذرا به آیات و روایات آن اشاره کرده است. در ادامه‌ی بحث از نیازهای فیزیولوژیک در این فصل، به موضوع محرومیت و عدم تأمین آن‌ها به‌عنوان روش منفی کاهش رفتار پرداخته و با اشاره اجمالی به دو آیه قرآن، می‌گوید: «نیازهای فیزیولوژیک نه تنها به ایجاد رفتارهایی در جهت ارضای همان نیاز مثلاً خوردن و آشامیدن، بلکه به ایجاد رفتارهای دیگر نیز کمک می‌کند. این شاید یکی از مباحث و موضوعاتی است که در نظریه‌های روان‌شناسی کمتر به آن توجه شده است». اما به کارکردهای درک و تأمین نیازهای مادی در رشد معنوی انسان اشاره‌ای نکرده است.

۵. انسان‌شناسی اسلامی، عبدالحسین خسرو پناه، قم، دفتر نشر معارف، ۱۳۹۲.

این کتاب دوازده فصل دارد که فصل سوم آن در ۱۰ صفحه درباره انسان و نیازهای اوست. ابتدا تقسیم‌بندی‌های متنوع نیازها طرح شده که مربوط به بخشی از فصل دوم تحقیق ما می‌شود. سپس با عنوان اسلام و نیازهای انسان، کلیاتی درباره نیازهای انسان و هدف بودن آن‌ها برای کمال و قرب الاهی اشاره شده است. نپرداختن به جزئیات و عدم استناد به آیات و روایات مبحث نیاز، از کاستی‌های این اثر است.

۶. فلسفه خلقت انسان در قرآن و روایات، اسماعیل غفاری قمی، قم، بوستان کتاب، ۱۳۹۰.

این کتاب با عنوان فلسفه خلقت، به مبحث کمال انسان وارد شده است. در بخش دوم کتاب اهداف مقدماتی مثل امتحان الاهی، معرفت و عبادت را ذکر می‌کند؛ آن‌جا که اسباب امتحان الاهی را برمی‌شمرد، در کلیتش با بخش‌هایی از فصل سوم تحقیق ما هم‌جهت است. در بخش سوم نیز از اهداف نهایی خلقت انسان بندگی خدا، تکامل و قرب الاهی و نیل به مقام انسان کامل و خلیفه‌اللهی را بیان می‌کند؛ اما بحثی در مورد نیازهای انسان ارائه نکرده است و از طرفی نمی‌توان روش آن را تفسیر موضوعی دانست.

۷. فوز و فلاح در بیان قرآن کریم و سعادت در اخلاق نظری، مصطفی زرنگار، تهران، دانشگاه امام صادق(ع)، ۱۳۹۱.

در این کتاب، مفهوم کمال و سعادت را در قرآن بررسی، و حوزه موضوعی آن‌ها را بر اساس علم معناشناسی تعیین کرده است که مربوط به مفهوم‌شناسی در فصل اول تحقیق ما می‌شود. در فصل دوم کتاب از صفحه ۱۱۸ تا ۱۵۸ به نظام اخلاقی منتهی به فلاح و عوامل و موانع آن پرداخته، حد و میزان توجه به مادیاتی مانند مال، فرزند، تجارت و نعمت‌ها را بیان کرده که به برخی مباحث فصل سوم این پایان‌نامه نزدیک است؛ اما نیازهای انسان را بررسی نکرده است، نیز روش آن بر اساس علم معناشناسی قرآنی است نه تفسیر موضوعی به‌طور مشخص.

۸. مبانی انسان‌شناسی در قرآن، عبدالله نصری، تهران، فیض کاشانی، ۱۳۷۲.

این منبع ۱۵ فصل دارد، در فصل پنجم آن ابعاد وجودی انسان و نیازهای او از جمله کلیاتی در مورد نیازهای مادی ذکر شده است که با برخی مباحث فصل دوم و سوم تحقیق ما مرتبط است. گرچه برخی آیات نیازهای مادی را بیان کرده و به نقد مکاتب غربی در ارضاء نیازها پرداخته، ولی نیاز را اعم از امیال فرض کرده و از روش تفسیر موضوعی نیز بهره نبرده است.

۹. دیدگاه‌های روان‌شناختی حضرت آیه‌الله مصباح یزدی، محمدصادق شجاعی، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۹۲، چ سوم.

این کتاب در فصل سوم انگیزه انسان و نظام‌های طبقه‌بندی آن‌ها را ذکر کرده و برخی تفاوت‌های انسان و حیوان، انگیزه‌های لذت مادی، ارضای نیازهای زیستی، حد تأمین آن‌ها و فلسفه وجود انگیزه جنسی را بر اساس برخی آیات قرآن شرح داده است. این مطالب با فصل دوم تحقیق ما مرتبط است. گرچه در هر محور آياتی را به‌عنوان نمونه ذکر کرده است، ولی هدف آن استخراج نظر قرآن طی فرایند تفسیر موضوعی نبوده است و معمولاً آیات را بدون اشاره به نحوه دلالت به مقصود و در حد ترجمه ذکر می‌کند.

۱۰. اسلام و روانشناسی، محمود بستانی، ترجمه محمود هوشم، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس، ۱۳۸۷.

این کتاب نیازهای مادی را بر اساس قرآن و روایات شناسایی کرده است که مربوط به فصل دوم تحقیق ما می‌شود. اما به بررسی دلالت روایات بیشتر از آیات قرآن اهتمام دارد و از استنادات قرآنی به‌طور خاص تقریباً خالی است.

مقاله‌ها

۱۱. نقد و بررسی قرآنی سلسله مراتب مازلو با روی‌کردی بر آیات قرآن کریم، سهراب مروتی و دیگران، دوفصلنامه پژوهش‌های علم و دین، سال چهارم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۲، صص ۱۲۹-۱۴۶.

در این مقاله فهرستی از نیازهای انسان ازجمله نیازهای زیستی قابل استفاده از آیات، به‌عنوان مقدمه ذکر شده است. غایت بحث در این مقاله نقد قرآنی سلسله مراتبی بودن نیازهاست و اینکه آیا لازم است طبق نظریه مازلو تمام نیازهای زیستی پاسخ داده شوند. در ادامه به بررسی و نقد قرآنی این نظریه پرداخته و به چند نمونه معارض با آن در آموزه‌های اسلامی اشاره کرده است. نویسنده بر اساس برخی آیات به نقش سلبی نیازهای مادی در کمال انسان، یعنی محدود کردن و مدیریت ارضاء امیال و نیازها، معتقد است؛ مثلاً با روزه‌داری و جهاد که صرف‌نظر کردن یا محدودیت در تأمین برخی نیازهای فیزیولوژیکی است، زمینه کمال انسان حاصل می‌شود؛ لکن به کارکرد نیازهای مادی کام‌یاب توجه چندانی نمی‌کند.

پایان‌نامه‌ها

۱۲. بررسی آثار فردی و اجتماعی حب دنیا از منظر قرآن و روایات، محمدرضا صداقت، مؤسسه امام خمینی (ره)، کارشناسی ارشد الاهیات و معارف اسلامی، ۱۳۸۱.

نویسنده در فصل سوم این تحقیق آثار فردی حب دنیا را - که کارکرد مثبت و منفی آن محسوب می شود - بیان کرده است؛ برخی مطالب این فصل مرتبط با فصل سوم تحقیق ماست. گرچه به آثار منفی آن بیشتر از آثار مثبت پرداخته است.

۱۳. سیمای نیازهای انسان از منظر قرآن کریم، مهدی تمری نصر، دانشگاه شهید اشرفی اصفهانی، کارشناسی علوم قرآنی، ۱۳۸۵.

به این پایان نامه دسترسی حاصل نشد. اما بر اساس چکیده، این پژوهش درصدد آن است که نیازهای انسان را از دیدگاه قرآن کریم و روایات، ترسیم و تحلیل نماید. نویسنده به دیدگاه اسلام در مورد انسان که موجودی جسمانی - روحانی است اشاره می کند و نیازهای او را مادی و معنوی می داند. مهم ترین نیازهای مادی او عبارت اند از: تغذیه، پوشاک، مسکن، نیاز جنسی، کار و ثروت. این بخش از مطالب با فصل دوم تحقیق ما مربوط است. اما ذکری از کارکرد نیازها به میان نیامده است.

۱۴. راهکارهای وصول به کمال حقیقی انسان در اندیشه فارابی و استاد مصباح، مظفر غلامی اشکوری، مؤسسه امام خمینی (ره)، کارشناسی ارشد کلام (مدرسی مبانی نظری)، ۱۳۹۱.

در فصل دوم این پایان نامه، از صفحه ۷۷ تا ۸۷ اهداف جسمانی، ذوقی و هنری، عقلانی و اهداف واسطی و غایی اخلاقی برای تعلیم و تربیت را از دیدگاه فارابی برمی شمرد و در فصل سوم به عبادت، عبودیت، نیت و برنامه عملی خودسازی برای دستیابی به کمال حقیقی از دیدگاه استاد مصباح می پردازد که گرچه تفسیر موضوعی نیست ولی با برخی از کارکردهای پنهان نیازهای مادی در کمال انسان هم پوشانی دارد.

۱۵. مدیریت میل های انسان در قرآن با تأکید بر دیدگاه آیت الله مصباح، هابیل گرمایی، مؤسسه امام خمینی (ره)، کارشناسی ارشد علوم قرآنی، ۱۳۹۲.

نویسنده در فصل دوم به نقش و اهمیت میل در سعادت و کمال انسان توجه کرده و درصدد بیان نقش عمل اختیاری در سعادت برآمده و تأکید دارد؛ عمل اختیاری مدیریت امیال زمینه سعادت انسان را فراهم می کند؛ برخی مباحث این فصل با فصل سوم تحقیق ما هم پوشانی دارد. اما تمرکز این پایان نامه به موضوع میل انسان است نه نیاز. هم چنین علی رغم تبیین نسبتاً خوبی که از مدیریت امیال مادی و نقش آن در سعادت ارائه کرده است، اما با توجه به مسئله پژوهشی خود، روی کرد آن کاملاً قرآنی نیست و بیشتر دیدگاه استاد مصباح را ملاک داوری قرار داده و کمتر به آیات مرتبط پرداخته است. از طرفی تفاوت هایی بین میل و نیاز وجود دارد.

۱۶. رابطه رنج با کمال اخلاقی از دیدگاه اسلام، سید مجتبی سعادت الحسینی، مؤسسه امام خمینی (ره)، دکتری مدرسی معارف اسلامی (گرایش اخلاق اسلامی)، ۱۳۹۵.